

ΟΡΘΗ ΑΠΟΔΟΣΗ

Η Διεύθυνση Αναλύσεων και Τεκμηρίωσης των Γενικών Γραμματειών Επικοινωνίας-Ενημέρωσης παραθέτει την εισήγηση του κ. Δημοσθένη Κούρτοβικ κατά το διήμερο συνέδριο με θέμα «ΜΜΕ και Λογοτεχνία : το παρόν και το μέλλον μιας συμπόρευσης».

Το κείμενο που δημοσιεύεται στις σελίδες 247 – 253 του βιβλίου προέρχεται από τα ανεπεξέργαστα, απομαγνητοφωνημένα πρακτικά του συνεδρίου.

Δ. ΚΟΥΡΤΟΒΙΚ: Σε αντίθεση με την αγαπητή μου Ελισάβετ Κοτζιά, δεν θα μιλήσω για τους κριτικούς συλλήβδην. Θα μιλήσω μόνο για το πώς βλέπω εγώ τη δουλειά μου.

Θα θέσω μια σειρά από ερωτήματα, στα οποία θα προσπαθήσω να απαντήσω όσο γίνεται πιο σύντομα, από τη δική μου σκοπιά, όπως είπα. Ασφαλώς υπάρχουν και άλλες δυνατότητες να απαντηθούν και εννοείται ότι υπάρχουν πολύ περισσότερα ερωτήματα σχετικά με το θέμα «Κριτική και ΜΜΕ», τα οποία ίσως τεθούν στη διάρκεια της συζήτησης, όταν θα έρθει η στιγμή.

Είναι ανταγωνιστική η σχέση ανάμεσα στη λογοτεχνία και τα ΜΜΕ; Απαντώ αδίστακτα: ναι, είναι. Τα ΜΜΕ ενδιαφέρονται για την είδηση, για το επίκαιρο, γι' αυτό που μπορεί να προκαλέσει αίσθηση. Ρέπουν προς την ευκολία της γλώσσας και τον εντυπωσιασμό. Αντίθετα, η λογοτεχνία –τουλάχιστον θεωρητικά -- αναζητεί το βάθος και την ουσία. Αυτή η σημαντική διαφορά κάνει τη συνύπαρξη της λογοτεχνίας με τα ΜΜΕ δύσκολη, αβέβαιη και προκλητική, με μια λέξη: ενδιαφέρουσα. Και τα δύο σκέλη της συνύπαρξης έχουν να μάθουν το ένα από το άλλο. Θα μου πείτε: αν τα ΜΜΕ μπορούν να μάθουν από τη λογοτεχνία (καλλιέργεια της γλώσσας, εμβάθυνση κ.λπ.), τι έχει να μάθει η λογοτεχνία από τα ΜΜΕ;

Κάποια πράγματα είπε πριν ο Αλέξης Ζήρας, με τα οποία και συμφωνώ. Όταν ένας κριτικός γράφει σε εφημερίδα, δεν λειτουργεί όπως ο κριτικός που γράφει σε ένα εξειδικευμένο λογοτεχνικό περιοδικό ή που εκπονεί ένα ακαδημαϊκό σύγγραμμα. Ξέρει, ή οφείλει να ξέρει, ότι έχει απέναντί του ένα κοινό που μπορεί να μην είναι ακαλλιέργητο και αδιάφορο, που μπορεί να έχει τις ευαισθησίες του, αλλά δεν αποτελείται απαραίτητα από φανατικούς αναγνώστες λογοτεχνίας. Το ζητούμενο για τον κριτικό είναι να κινήσει το ενδιαφέρον αυτού του κοινού ανθρώπων, δηλαδή, που έχουν τη δυνατότητα να παρακολουθήσουν την καλή λογοτεχνία, να σκεφτούν πάνω σ' αυτήν, αλλά, για τον έναν ή τον άλλο λόγο, δεν έχουν συνηθίσει να την παρακολουθούν συστηματικά και δεν την τοποθετούν πολύ ψηλά στην κλίμακα των πνευματικών ενδιαφερόντων τους.

Απέναντι σ' αυτό το κοινό, ο κριτικός πρέπει να προχωρήσει διανοητικά πέρα από τον κύκλο των ανθρώπων που μοιράζονται τα ειδικά ενδιαφέροντά του και συνδιαλέγονται χρησιμοποιώντας τους ίδιους ειδικούς όρους να δει το αντικείμενό του σε ένα άλλο φως και να «μεταφράσει» τις σκέψεις του σε ένα ιδίωμα με ευρύτερη χρήση. Κάτι που μπορεί να είναι εξαιρετικά γόνιμο. Διότι ο κριτικός αναγκάζεται τότε να επανεξετάσει πράγματα που μέσα στον στενό κύκλο των λογοτεχνών και των κριτικών θεωρούνται δεδομένα, αυτονόητα, χωρίς στην πραγματικότητα να είναι.

Πώς γράφει κανείς κριτική σε έντυπο Μέσο; Παρακαλώ να μην λησμονηθεί αυτό που είπα στην αρχή, ότι μιλάω μόνον εξ ονόματός μου. Όταν γράφεις κριτική σε μια μεγάλη εφημερίδα, όπως αυτή στην οποία γράφω εγώ, πρέπει να ξεχάσεις ότι είσαι κριτικός. Τι εννοώ με αυτό; Ότι πρέπει να ξεχάσεις όλες εκείνες τις αισθητικές, γνωστικές, ψυχολογικές προϋποθέσεις που σε έκαναν να ασχοληθείς με την κριτική. Σε κάθε κείμενο που γράφεις πρέπει να αισθάνεσαι πως ξεκινάς από την αρχή, πως δεν έχεις καμιά ειδική γνώση και καμιά ειδική ευαισθησία, πως βρίσκεσαι ενώπιος ενώπιώ με το βιβλίο και το αντιμετωπίζεις όπως ένας οποιοσδήποτε αναγνώστης, ζητάς δηλαδή από αυτό μόνο να σου κινήσει το ενδιαφέρον.

Στην επόμενη φάση, οι αντιστάσεις που θα σου γεννήσει το βιβλίο, ή αντίθετα ο ενθουσιασμός και τα όποια άλλα θετικά συναισθήματα, πρέπει να είναι για σένα αντικείμενο έρευνας. Δεν είναι σωστό να θεωρείς ότι η αντίδρασή σου είναι εξ ορισμού σοφότερη, «υγιέστερη» από οποιουδήποτε άλλου αναγνώστη. Πρέπει να υποστηρίξεις τη στάση σου, τη θέση σου απέναντι στο βιβλίο, αλλά και απέναντι στη λογοτεχνία γενικά, με όρους οι οποίοι κάθε φορά είναι αντικείμενο καινούργιας διαπραγμάτευσης: όρους που μπορεί να σου φαίνονταν αυτονόητοι και πειστικοί ως εκείνη τη στιγμή, αλλά εξαιτίας του καινούργιου βιβλίου χρειάζονται ενδεχομένως επανεξέταση. Πρέπει να ξανασκέφτεσαι τα πράγματα από την αρχή, και αυτό νομίζω ότι είναι πολύ καλό.

Τρίτο, και σε σχέση με το προηγούμενο. Θα επικαλεστώ μια, κατά τη γνώμη μου, πολύ σωστή παρατήρηση που έχει κάνει ο Τέρρυ Ήγκλετον, ο γνωστός Άγγλος κριτικός και θεωρητικός της λογοτεχνίας: ότι κάθε συζήτηση περί λογοτεχνίας, όταν δεν μετακινείται γρήγορα πέρα από τα όρια της λογοτεχνίας, παύει να έχει μεγάλο ενδιαφέρον. Αυτό, για πολλούς λογοτέχνες και κριτικούς, ακόμη και για μερικούς απλούς αναγνώστες που λατρεύουν τη λογοτεχνία, μπορεί να ακούγεται λίγο ενοχλητικό. Αλλά είναι αληθινό. Σε τελική ανάλυση, εκείνο που σπρώχνει έναν άνθρωπο να διαβάσει λογοτεχνία δεν είναι η αναζήτηση «αισθητικής απόλαυσης» -- μια έννοια αρκετά γενική, που στην πραγματικότητα συναιρεί πολλές επιμέρους διαθέσεις -- αλλά η αναζήτηση απαντήσεων σε ερωτήματα που έχουν να κάνουν με τη ζωή μας και όχι ειδικά με τη λογοτεχνία. Και αυτή είναι η μεγάλη αξία της λογοτεχνίας, ότι μας κάνει, μέσα από τη συγκίνηση που μας προκαλεί, να ξανασκεφτόμαστε πάνω σε όλες τις εμπειρίες και τις αγωνίες μας. Συνεπώς, για να το πω κάπως προκλητικά, το λογοτεχνικό έργο είναι η αφορμή, το όχημα που μας πηγαίνει κάπου αλλού, σε ζητήματα πιο κρίσιμα για μας από το άμεσο θέμα του.

Ένα άλλο ερώτημα, που τίθεται συχνά και ξέρω ότι καίει πολλούς στον χώρο του βιβλίου, είναι το εξής: επηρεάζει η κριτική, συγκεκριμένα η κριτική που δημοσιεύεται σε εφημερίδες, και αν ναι, πώς και πόσο επηρεάζει;

Δεν μπορεί να δοθεί γενική απάντηση σε αυτό το ερώτημα, γιατί δεν υπάρχει *η κριτική*, υπάρχουν *οι κριτικοί*. Διάφοροι κριτικοί επηρεάζουν διαφορετικά, άλλος περισσότερο άλλος λιγότερο, άλλος δραστικά, αλλά επιφανειακά, άλλος πιο υποδόρια και μακροπρόθεσμα. Αυτό που θα ήθελαν οι εκδότες, δηλαδή μια κριτική που να στέλνει την άλλη κιόλας μέρα χιλιάδες αγοραστές στα βιβλιοπωλεία, δεν υπάρχει στην Ελλάδα. Νομίζω πως ούτε στο εξωτερικό υπάρχει στον βαθμό που φανταζόμαστε, αν εξαιρέσουμε μια-δυο περιπτώσεις στη Γαλλία και τη Γερμανία, που και αυτές δεν είναι ακριβώς κριτική, αλλά τηλεοπτικά σόου για το βιβλίο.

Πώς λειτουργεί και με ποιον τρόπο επηρεάζει η κριτική; Υπάρχει μια απάντηση την οποία ακούω αρκετά συχνά από συγγραφείς και κριτικούς: ότι η κριτική πρέπει να βοηθά στη γραμματολογική ταξινόμηση ενός βιβλίου, να το εντάσσει στην ιστορία της λογοτεχνίας μας, να το συνδέει με προγόνους, αδέρφια και ξαδέρφια του. Αυτή η απάντηση, εκτός του ότι προδίνει αρκετή οίηση (λες και κάθε βιβλίο αξίζει μια θέση στην ιστορία της λογοτεχνίας μας!), δεν θα ικανοποιήσει, φαντάζομαι, κανέναν εκδότη βιβλίων και κανέναν διευθυντή εφημερίδας. Δεν ικανοποιεί ούτε εμένα. Η γραμματολογική κατάταξη ενός βιβλίου δεν είναι η κύρια δουλειά του κριτικού που ασχολείται με τη «μαχόμενη», όπως λέγεται, κριτική. Είναι ένα δευτερεύον καθήκον, αν και μπορεί μερικές φορές να οδηγήσει σε ενδιαφέρουσες διαπιστώσεις.

Νομίζω ότι το σημαντικότερο καθήκον του κριτικού είναι να συζητάει ένα λογοτεχνικό έργο μέσα σε ένα πλαίσιο που έχει ως βάση και εμπεριέχει τη λογοτεχνία, αλλά και την υπερβαίνει. Δηλαδή, να αναδεικνύει θέματα που ανακινεί, άμεσα ή έμμεσα, το συγκεκριμένο βιβλίο, θέματα που θα μπορούσαν να απασχολούν ένα κοινό πολύ μεγαλύτερο από το προσανατολισμένο αποκλειστικά ή κυρίως προς την τέχνη της γραφής. Φρονώ ότι αυτή είναι η μεγαλύτερη επιτυχία όχι μόνο για έναν κριτικό, αλλά και για έναν συγγραφέα: να υπερβαίνει το πλαίσιο μέσα στο οποίο είναι τυπικά τοποθετημένος.

Γιατί οι συγγραφείς δεν γράφουν σήμερα κριτική; Νομίζω, δεν ξέρω αν κάνω λάθος, πως είμαι ο μόνος συστηματικός βιβλιοκριτικός που είναι και συγγραφέας, για την ακρίβεια πεζογράφος,

αφού υπάρχει βεβαίως η περίπτωση του Παντελή Μπουκάλα, ο οποίος είναι ποιητής. Ίσως υπάρχουν και μερικοί άλλοι, δεν πρέπει να είναι όμως περισσότεροι από δυο-τρεις. Ομολογώ ότι πολλές φορές βρίσκομαι σε δύσκολη θέση. Το γεγονός ότι έχω το ένα πόδι στην κριτική και το άλλο στην πεζογραφία, ενώ η ακαδημαϊκή παιδεία μου με συνδέει με τις φυσικές επιστήμες, μου δημιουργεί ένα αίσθημα απομόνωσης και αβεβαιότητας. Αυτό το «τρισυπόστατο», όμως, είναι για μένα και πηγή ερεθισμάτων, έμπνευσης, γιατί μπορώ να προσεγγίζω τα λογοτεχνικά πράγματα από διαφορετικούς δρόμους, να τα βλέπω από σκοπιές που εμπλουτίζουν η μια την εικόνα της άλλης.

Θεωρώ, λοιπόν, μεγάλο ατύχημα για τη λογοτεχνία μας ότι οι συγγραφείς δεν γράφουν σήμερα κριτική. Δεν εννοώ τόσο ότι χάνουμε καταπληκτικές απόψεις, που θα κατέθεταν οι συγγραφείς αν έγραφαν κριτική, γιατί βλέπουμε ότι, στις σποραδικές περιπτώσεις όπου αποφασίζουν να πουν ένα-δυο πράγματα -συνήθως για το βιβλίο κάποιου φίλου τους- εξαντλούνται σε κοινοτοπίες ή εξεζητημένους επαίνους. Δεν σημαίνει, δηλαδή, ότι ένας συγγραφέας έχει εξ ορισμού πιο έγκυρη ή πιο ενδιαφέρουσα άποψη για ένα βιβλίο από ό, τι ένας επαγγελματίας κριτικός. Με ενοχλεί όμως η αποχή των συγγραφέων από την κριτική για έναν άλλο λόγο: στέλνει ένα πολύ άσχημο μήνυμα. Σημειολογικά, παραπέμπει στην ιδέα ότι οι συγγραφείς δεν θεωρούν τη λογοτεχνία τόσο σημαντική υπόθεση ώστε να κάθονται να συζητούν και να παθιάζονται για το τι έγραψαν άλλοι, αν ήταν καλό ή κακό, σημαντικό ή ανούσιο κλπ. Αυτό, επαναλαμβάνω, είναι για μένα ένα από τα πιο αρνητικά φαινόμενα του καιρού μας στη λογοτεχνία.

Ένα προτελευταίο ερώτημα: πώς διαβάζει το κοινό τις κριτικές; Εδώ υπάρχει ένα πρόβλημα. Οι αναγνώστες των εφημερίδων έχουν συνηθίσει να διαβάζουν διαγωνίως. Αυτό σημαίνει ότι μια λεπτή επιχειρηματολογία του κριτικού, ακόμη και αν είναι ερεθιστική, κινδυνεύει να περάσει απαρατήρητη, ακριβώς επειδή πολλοί αναγνώστες ενδιαφέρονται μόνο για το δια ταύτα, και το δια ταύτα γι' αυτούς έχει ένα πρόσημο: συν ή πλην. Είναι θετική ή αρνητική η κριτική; Τα ενδιάμεσα, τις αποχρώσεις, τις θεωρούν ασήμαντες. Όχι σπάνια μάλιστα δεν καταλαβαίνουν ούτε καν το πρόσημο. Μου έχει συμβεί

πολλές φορές να μου λένε «Μα γιατί χτύπησες αυτό το βιβλίο;» κι εγώ εκπλήσσομαι, γιατί έχω επαινέσει το βιβλίο. Ή το αντίστροφο, να μου λένε «Αυτό το άθλιο βιβλίο βρήκες να επαινέσεις;» κι εγώ να πρέπει να απαντήσω «Βρε παιδιά, από πού κι ώς που το επαίνεσα, εγώ το έθαψα». Γιατί ο κόσμος αυτός ή δεν έχει χρόνο ή έχει εθιστεί σε έναν ορισμένο τρόπο ανάγνωσης, ο οποίος ευνοεί τόσο την υπεραπλούστευση όσο και την παρανάγνωση.

Ένα τελευταίο: blogs και κριτική. Ειπώθηκε από τον Αλέξη Ζήρα ότι ένα μέρος της κριτικής περνάει ήδη στα blogs. Πάνω σε αυτό θέλω να πω δυο λόγια μονάχα. Έχω διαβάσει σε βιβλιοφιλικά blogs έξοχα κριτικά κείμενα. Εικάζω, από τον τρόπο που είναι γραμμένα, ότι προέρχονται από νέους ανθρώπους, και αυτό με χαροποιεί ιδιαίτερα. Είναι ζωντανά, είναι ευαίσθητα, μαρτυρούν διεισδυτικότητα σκέψης. Έχω διαβάσει όμως και απίστευτα βλακώδη κείμενα, συνήθως στο ίδιο blog, από επισκέπτες του. Η συνύπαρξη αυτή ευαίσθητων κειμένων με ηλίθια, εμπαθή ή και συκοφαντικά κείμενα λειτουργεί δυστυχώς, κατά τη γνώμη μου, εις βάρος των πρώτων, όπως πάντοτε η συνύπαρξη του καλού με το κακό, γιατί το καλό είναι η πιο αδύναμη πλευρά και ο συγχρωτισμός οδηγεί στην έκλειψη ή τη διάβρωσή της. Δηλαδή, οι έξυπνοι και ευαίσθητοι bloggers αναγκάζονται να απαντούν στους ηλίθιους ή προκατειλημμένους ή εμπαθείς επιστολογράφους, κατεβάζουν συνέχεια το επίπεδο του λόγου τους προκειμένου να γίνουν κατανοητοί, εννοείται ότι δεν γίνονται, προσπαθούν – προσπαθούν και στο τέλος καταλήγουν να είναι σχεδόν εξίσου χονδροειδείς όσο αυτοί με τους οποίους συνομιλούν.

Το αποτέλεσμα ήταν, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά εμένα, ότι έπαψα να διαβάζω τα βιβλιοφιλικά blogs. Θεωρώ ότι ένα πλεονέκτημα της έντυπης κριτικής, της δημοσιευμένης και ενυπόγραφης κριτικής, είναι ακριβώς ότι σε αναγκάζει να έχεις κάποια σοβαρότητα και να υποστηρίζεις με επιχειρήματα αυτό που γράφεις.

Τελείωσα ουσιαστικά, αλλά δεν μπορώ να κλείσω χωρίς να θέσω μια ερώτηση στους ομοτράπεζούς μου αυτή τη στιγμή, ερώτηση που νομίζω ότι δεν είναι άσχετη με το θέμα του πάνελ. Τρεις από αυτούς συμμετέχουν ως κριτικοί στο νεοσύστατο Βραβείο Αναγνωστών,

το οποίο για πρώτη φορά φέτος τροποποιεί κάπως τη διαδικασία της ψηφοφορίας, δηλαδή υπάρχει μια προεπιλογή από μια ομάδα κριτικών. Θα ήθελα, λοιπόν, να τους παρακαλέσω ή να τους προκαλέσω να μας εξηγήσουν την απόφασή τους να εμπλακούν σε αυτή τη διαδικασία.

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Πριν γίνει αυτό Δημοσθένη, βέβαια κανείς θα πρέπει να παρατηρήσει ότι τουλάχιστον με αυτό που παρατήρησες Δημοσθένη, ότι δεν γράφουν συγγραφείς το εντελώς αντίθετο συμβαίνει. Ολοένα περισσότερο συγγραφείς γράφουν, τα ένθετα έχουν ανοίξει και γράφουν τουλάχιστον εκείνοι οι συγγραφείς που διαθέτουν τα εννοιακά εργαλεία για να το κάνουν. Συνεπώς νομίζω ότι οι συγγραφείς γράφουν περισσότερο από ποτέ και στο δημόσιο λόγο των εφημερίδων και ιδιωτικά και μιλάω πάντα για την κριτική.